

1 Jedro

1.1 Masa jedra; semiempirična masna enačba

1. *Stabilna jedra z semiempirično masno enačbo*

Z semiempirično masno enačbo določi $Z(A)$ (število protonov Z v odvisnosti od vrstnega števila A) za stabilna sodo-liha jedra. Primerjaj zvezo z stabilnimi jedri v naravi. Vrednosti konstant w_i so podane v Strnadovi knjigi IV.

2. *Jedro v približku Fermijevega plina*

Določi vezavno energijo jedra z Z protoni in N nevtroni v približku Fermijevega plina. Predpostavi $r_j = r_1 A^{1/3}$ kjer $r_1 = 1.1$ fm. Določi konstanti w_0 in w_3 v tem preprostem modelu.

Pri tem predpostavi, da vsak nukleon čuti v povprečju potencialno energijo $\bar{W}_p^{nukleon} = -25$ MeV zaradi močne interakcije z sosedi; ta potencialna energija je že povprečena po različnih orientacijah spina ter po prispevkih pp , pn ter nn (skripta Rosina, poglavje 3.1.3).

1.2 Fermijevo zlato pravilo; gostota prostih stanj

1. Primer uporabe Fermijevega zlatega pravila: ionizacija vodikovega atoma

Vodikov atom v osnovnem stanju je v električnem polju $\vec{E}(t) = \vec{E}_0 \sin(\omega t)$ in zaradi tega pride do ionizacije.

a) Kakšen je valovni vektor $|\vec{k}|$ elektrona po ionizaciji?

b) Določi verjetnost na enoto časa $W_{fi} = P_{fi}/t$ za prehod elektrona iz osnovnega stanja v končno stanje z valovnim vektorjem $\vec{k}$, ki je pod kotom $[\theta_0, \theta_0 + \Delta\theta_0]$ glede na električno polje $\vec{E}_0$.

c) Kolikšna pa je verjetnost za ionizacijo na enoto časa, sešeta po vseh smereh končnega valovnega vektorja $\vec{k}$?

2. Koliko je stanj v neskončni 3D potencialni jami z stranicami L , ki imajo gibalno količino med p_1 in $p_2 = p_1 + \Delta p$ ($p \equiv |\vec{p}|$)? Izpeljava $d^6n = d^3p d^3r/h^3$

[Strnad IV, str 38-40]

1.3 Sipanje elektronov na jedru; polmer jedra; oblikovni faktor porazdelitve naboja

1. Curek elektronov z energijo $E = 450$ MeV vpada na jedro niklja (${}_{28}^{58}\text{Ni}$) in se na njem elastično siplje. Predpostavi, da je naboj protonov enakomerno porazdeljen po jedru niklja, polmer jedra pa je $R \simeq r_0 A^{1/3}$ z $r_0 \simeq 1.1$ fm.

a) Pri katerem sipalnem kotu θ ima diferencialni sipalni presek $d\sigma/d\Omega$ prvi minimum? (Z merjenjem tega kota so v praksi določili R)

b) Določi diferencialni sipalni presek $d\sigma/d\Omega$.

c) Curek elektronov $E = 450$ MeV ima gostoto vpadnega toka j_i in površino S , vpada pa na tanek listič niklja z debelino x in gostoto ρ_{Ni} (površina lističa je večja od površine curka). Določi koliko sipanih elektronov (ΔN_{sip}) zazna detektor v času t , če detektor pokriva prostorski kot med $[\theta_0, \theta_0 + \Delta\theta_0]$.

1.4 Lupinski model jedra; vrtilna količina, parnost in dipolni magnetni moment jedra

1. Enodelčna stanja jedra obravnavajmo, kot da nukleoni čutijo povprečen potencial harmonske oblike (v 3D), poleg tega pa upoštevajmo sklopitev spin-tir.

$$\hat{H} = \hat{T} + V(r) + H_{ls}, \quad V(r) = -V_0 + \frac{1}{2}m_N\omega^2r^2, \quad \hat{H}_{ls} = -2\eta\hat{l} \cdot \hat{s}$$

a) Najprej zanemarimo sklopitev spin-tir. Zapiši energije prvih nekaj stanj in število eno-protonskih (eno-nevtronskih) stanj na vsakem energijskem nivoju. Napovej nekaj prvih "magičnih" števil v tem modelu.

b) Zdaj upoštevajmo tudi sklopitev spin-tir. DN: Določi energije in število eno-protonskih (eno-nevtronskih) stanj za nekaj najnižjih nivojev.

c) Iz energijskega spektra razberemo, da je energijska razlika med enonukleonskima stanjema $1d_{3/2}$ in $1d_{5/2}$ enaka $\Delta W_a = W_{1d_{3/2}} - W_{1d_{5/2}} = 1.5$ MeV. Energijska razlika med enonukleonskima stanjema $1f_{5/2}$ in $2s_{1/2}$ pa je enaka $\Delta W_b = W_{1f_{5/2}} - W_{2s_{1/2}} = 5$ MeV.

Določi parametra η in ω tega lupinskega modela.

DN: Oцени tudi V_0 ob predpostavki da $V(R_j) = 0$ in $R_j = r_1 A^{1/3}$.

2. Določi magnetni dipolni moment devterona.

Devteron je sestavljen iz protona in nevtrona, ima celotno vrtilno količino $J = 1$ in pozitivno parnost. Pravzaprav je linearna kombinacija dominantnega prispevka $|J = 1, S = 1, L = 0\rangle$ in majhnega deleža $|J = 1, S = 1, L = 2\rangle$, kjer J, S in L označujejo celotno vrtilno količino, spin, in orbitalno vrtilno količino devterona.

a) Določi magnetni moment za primer, če bi bil devteron v celoti $|J = 1, S = 1, L = 0\rangle$

b) Določi še magnetni moment za primer, če bi bil devteron v celoti $|J = 1, S = 1, L = 2\rangle$. Pri tem sta proton in nevtron v eno-delčenih stanjih z $l^p = 1$ in $l^n = 1$.

Primerjaj to z izmerjenim magnetnim momentom $\mu^{exp} = 0.857 \mu_N$.

3. Za jedri ${}^{43}_{20}\text{Ca}_{23}$ in ${}^{93}_{41}\text{Nb}_{52}$ določi v okviru lupinskega modela

- protonsko in nevtronsko konfiguracijo

- j, l, s , parnost P

- dipolni magnetni moment

[skripta Golob Kamenik, poglavji 1.8, 1.9]

1.5 Razpad α

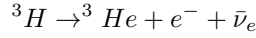
[Strnad IV, str 176-181; skripta Golob Kamenik, poglavja 1.3-1.5]

1. Določi razpadni čas za ${}^{226}_{88}\text{Ra} \rightarrow {}^{222}_{86}\text{Rn} + \alpha$ pri čemer integral v eksponentu izvednoti točno.
2. DN: Nariši graf $\text{Log}_{10}[t_{1/2}]$ v odvisnosti od $1/\sqrt{T_\alpha}$ za izotope ${}_{84}\text{Po}$ in ${}_{69}\text{Tm}$. Dobljen graf primerjaj z izmerjenimi vrednostmi na sliki 1.2 v skripti Golob Kamenik. Pri izračunu integrala v eksponentu zdaj uporabi isti približek kot je v Strnadu IV.

1.6 Razpad β

[gradiva *beta-razpad.pdf*, skripta Studen, str. 11 in 51]

1. Najnatančnejše meritve za maso ν_e so bile v preteklih letih dobljene pri opazovanju β -razpada tritija:

in trenutna zgornja meja je $m_{\nu_e}c^2 < 2$ MeV. Masi atomov sta $m_{at}[{}^3\text{H}] = 3.0160492 uc^2$ in $m_{at}[{}^3\text{He}] = 3.0160293 uc^2$, kjer $uc^2 = 931$ MeV. Ta razpad je ugoden, saj je $Q = T_e^{max}(m_{\nu_e} = 0) = (m_j[{}^3\text{H}] - m_j[{}^3\text{He}] - m_e c^2)c^2 = 18.6$ keV majhen, zato je relativen učinek na meritve kinetične energije elektronov T_e lažje opazljiv.

- Določi verjetnost za dan β razpad pri čemer upoštevaj da $m_{\nu} \neq 0$. Najprej določi verjetnost rapada na časovno enoto dW_{fi} za primer ko ima elektron gibalno količino na intervalu $[p_e, p_e + dp_e]$. Elektro-magnetno interakcijo med e^- in končnim jedrom zanemari. Matričnega elementa med obema stanjema jeder $M_{fi} \equiv \int \psi_f^* \psi_i d^3r$ ne bomo izračunali, zato ga lahko pušiš kot prost parameter.
- Nariši Fermi-Kurie-jeva diagrama za

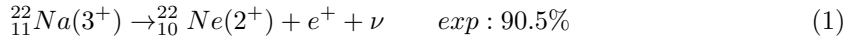
$$\sqrt{\frac{dW_{fi}/dp_e}{p_e^2}}$$

v odvisnosti od E_e (oziroma raje T_e) za dva primera : $m_{\nu_e}c^2 = 20$ eV in $m_{\nu_e}c^2 = 2$ eV.

- Določi celoten $W_{fi}/|M_{fi}|^2$ za prejšnji razpad, kjer vpliv m_{ν} seveda lahko zanemariš. Določi M_{fi} iz podatka, da je izmerjeni razpolovni čas za razpad $t_{1/2} = 12.3$ let.
2. Določi $W_{fi}/|M_{fi}|^2$ za zajetje elektrona v atomu (Z, A) . Tu je M_{fi} neznan matrični element med začetnim jedrom (Z, A) in končnim jedrom $(Z - 1, A)$.

Isti matrični element M_{fi} nastopa pri β^+ razpadu $(Z, A) \rightarrow (Z - 1, A) + e^+ + \nu_e$. Zato lahko določiš razmerje $W_{fi}(\text{zajetje } e^-)/W_{fi}(\text{razpad } \beta^+)$ za dan prehod $(Z, A) \rightarrow (Z - 1, A)$, kjer se neznan matrični element pokrajša.

Konkretno obravnavaj primerjaj zajetje elektrona in β^+ razpad pri prehodu ${}^{22}_{11}\text{Na}(3^+) \rightarrow {}^{22}_{10}\text{Ne}(2^+)$

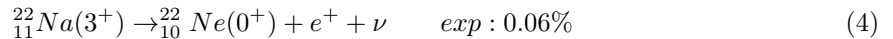
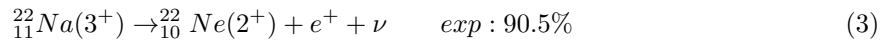

Podatki: $M_{at}[{}^{22}_{11}\text{Na}(3^+)] = 21.994436 u$, $M_{at}[{}^{22}_{11}\text{Ne}(0^+)] = 21.9911386 u$, $M_j[{}^{22}_{11}\text{Ne}(2^+)] = M_j[{}^{22}_{11}\text{Ne}(0^+)] + 1.275$ MeV, osnovno stanje jedra neona je ${}^{22}_{11}\text{Ne}(0^+)$.

Določi razmerje $W_{fi}(\text{zajetje } e^-)/W_{fi}(\text{razpad } \beta^+)$ in jih primerjaj z izmerjeno vrednostjo.

[skripta Andreja Studna, stran 12]

3. Za β^+ razpada

(5)

določi

- kateri l (skupna tirna vrtilna količina e^+ in ν) bo dominantno prispeval v razpadu
- določi tip dominantno prehoda (Gamow-Teller ali Fermi)
- oceni razmerje verjetnosti pri čemer velikost $k = |\vec{k}_e + \vec{k}_\nu|$ določiš iz kinematike in podatkov pri prejšnji nalogi ($\vec{k}$ je porazdeljen na določenem intervalu pri tih dveh dvo-delčnih razpadih, zato oceni le tipično velikost k)

1.7 Razpad γ

- Z Fermijevim zlatim pravilom izpelji razpadni čas τ za jadrski razpad γ ($X_i \rightarrow X_f \gamma$), pri čemer obravnavaj dva primera
  - električni dipolni prehod
  - magnetni dipolni prehod
- Iz izrazov, ki si jih dobil pri prejšnji nalogi, preglej na katerem mestu je bil narejen multipolni razvoj. Oцени koliko so višji električni multipoli EL potisnjeni glede na vodilni dipolni prehod $E1$. Oцени tudi koliko so višji magnetni multipoli ML potisnjeni glede na vodilni dipolni prehod $M1$.
- Jedro neptunija ${}_{93}^{237}\text{Ne}$ ima naslednja stanja:
  - osnovno stanje 0 z $J^P = (7/2)^+$
  - prvo vzbujeno stanje 1 z $J^P = (5/2)^+$ in $E_{01} \equiv E_1 - E_0 = 33 \text{ keV}$
  - drugo vzbujeno stanje 2 z $J^P = (5/2)^-$ in $E_{02} \equiv E_2 - E_0 = 59.5 \text{ keV}$
  - Oцени $R = w[5/2^- \rightarrow 5/2^+]/w[5/2^- \rightarrow 7/2^+]$ za razpade s sevanjem γ . Izmerjeno razmerje je $R^{exp} \simeq 15$. Kaj lahko iz tega bolj podrobno določiš?
  - Določi $(p_e)_{fi}/e_0 = R_{fi} = |\int \psi_f^* \sum_p \vec{r} \psi_i|$ za prehod $2 \rightarrow 0$ iz izmerjenih podatkov. Razpadni čas stanja $(5/2)^-$ je $\tau_2 = 67 \text{ ns}$. Izmerjeno razmerje med ostalimi razpadnimi kanali in danim razpadom gamma je $w_2^{ostali}/w_{2 \rightarrow 0}^\gamma \equiv \alpha_T(2 \rightarrow 0) = 1.16$.
  - Določi razpadni čas τ_1 stanja $(5/2)^+$. Za oceno magnetnega dipolnega momenta vzami kar povprečje magnetnega dipolnega momenta v končnem in začetnem stanju. Izmerjeno razmerje med ostalimi razpadnimi kanali in danim razpadom γ je $w_1^{ostali}/w_{1 \rightarrow 0}^\gamma \equiv \alpha_T(1 \rightarrow 0) = 175$.

[skripta Andreja Studna, stran 12-14]

- Določi kateri prehodi (EL , ML , $L = ?$) bodo vodilni pri naslednjih razpadih:
  - $X[2^+] \rightarrow X[4^-] \gamma$
  - $X[9/2^-] \rightarrow X[3/2^+] \gamma$

2 Osnovni delci

2.1 Klein-Gordon-ova enačba, sipanje, Breit-Wignerjeva resonanca

[literatura za analogno ne-relativistično sipanje: skripta Golob Kamenik 2.1; Landau-Lifšic: Kvantna mehanika, poglavje 122; Schwabl, poglavji 17 in 18]

Klein-Gordonova enačba je kvantno-mehanska enačba

$$\nabla^2 \psi - \frac{1}{c^2} \frac{\partial^2 \psi}{\partial t^2} - \frac{m^2 c^2}{\hbar^2} \psi = 0,$$

ki opisuje valovno funkcijo $\psi(\vec{x}, t)$ za relativističen delec je brez sipna. Med osnovnimi delci v Standardnem modelu brez spina le Higgsov bozon, ostali osnovni delci pa imajo spin $1/2$ and 1 . V fiziki delcev pa obstaja kar nekaj sestavljenih delcev z sipnom $S = 0$, med njimi je verjetno najpomembnejši pion π . Mezoni so sestavljeni iz valenčnega kvarka in antikvarka in imajo na splošno celo-številčen spin, med njimi pa je kar precej takih z sipno nič.

- Zapiši valovno funkcijo $\psi(\vec{x}, t)$ za π z maso $m_\pi c^2 = 140 \text{ MeV}$ in gibalno količino $pc = 300 \text{ MeV}$. Očitno ne-relativistična Schrodingerjeva enačba ne drži za tako velike gibalne količine, zato uporabi Klein-Gordonovo enačbo.

2. Pion z gibalno količino p se siplje na mirujočem nukleonu. V sipalnem kanalu, ki nas zanima, je interakcija med pionom in nukleonom privlačna. V osnovni teoriji interakcijo (v tem primeru med N in π) prenašajo nosilci sil. V našem poenostavljenem primeru pa bomo interakcijo med N in π opisali kar z potencialom $V(\vec{x})$. Obravnavajmo enostaven približek končne škatle v 3D, kjer je potencial $V(r < r_0) = -V_0$ in $V(r > r_0) = 0$. Določi valovni funkciji znotraj in zunaj škatle za primer ko ni kotne odvisnosti ($l = 0$). Funkcijo zunaj izrazi v obliki $\psi(r, t) \propto e^{-iEt/\hbar} \sin(\frac{p}{\hbar}r + \delta)$ in določi fazni premik δ za dan V_0 in r_0 . Iz faznega premika δ bomo v naslednjem problemu izračunali presek za sipanje σ in diferencialni presek $d\sigma/d\Omega$.

Pri tem primeru smo fazni premik $\delta = \delta_{l=0}$ definirali iz valovne funkcije kot $e^{2i\delta} \equiv -\frac{\text{koeficient pred } e^{ikr}}{\text{koeficient pred } e^{-ikr}}$.

3. Raven val $\psi_i = \frac{1}{\sqrt{V}}e^{ikz}$ vpade na potencial $V(r)$ poljubne oblike, ki ima končen doseg r_m , torej $V(r > r_m) = 0$.

- (a) Zapiši $\psi_{cel} = \psi_i + \psi_f$ za $r \gg 1/k$ po parcialnih valovih (i označuje vpadni val, f pa sipani val). Uvedi fazni premik δ_l pri parcialnem valu l iz celotne valovne funkcije ψ_{cel} kot

$$S_l \equiv e^{2i\delta_l} \equiv -(-1)^l \frac{\text{koeficient pred } e^{ikr}}{\text{koeficient pred } e^{-ikr}}$$

kjer je S_l tokrat S -matrika za l -ti parcialni val. Ta definicija je skladna z definicijo za $\delta_{l=0}$ pri prejšnjem primeru.

- (b) Določi j_i za vpadni ψ_i val in j_f za sipani vaj ψ_f pri določenem θ .
 (c) Določi diferencialni in totalni sipalni presek in ga izrazi z $\delta_l(k)$.
 (d) Razmisli pri katerem δ_l določen parcialni val doseže najmočnejše sipanje oziroma najšibkejšo sipanje.

4. Breit-Wignerjeva odvisnost preseka od energije za sipanje pri katerem se tvori resonanca

Zvezo za presek σ v odvisnosti od δ , ki si jo dobil pri prejšnji nalogi, razvij do prvega reda okoli energje E_R kjer je presek največji. Dobil boš Breit-Wignerjevo odvisnost preseka od energije za sipanje pri katerem se tvori resonanca.

[skripta Golob Kamenik, str 27-29]

5. Yukawa potencial:

Nevtron z gibalno količino p_n se elastično siplje na mirujočem jedru. Nosilec močne interakcije med jedrom in nevtronom je pion π^0 . Določi razmerje N_1/N_2 števila nevtronov na dveh detektorjih, ki se nahajata pri kotih θ_1 oziroma θ_2 glede na vpadi curek, na razdaljah r_1 oziroma r_2 , ter imata površini S_1 in S_2 .

2.2 Simetrije in ohranitveni zakoni

1. Zapiši valovni funkciji za dve stanji pn , za kateri pričakuješ, da imata najnižjo energjo (odvisnosti od r ni potrebno določiti). Določi katero od njiju ustreza devteronu iz podatka, da je eksperimentalno izmerjena vrtilna količina devterona $J = 1$.

2. Določi razmerje

$$\frac{K^{*+} \rightarrow \pi^0 K^+}{K^{*+} \rightarrow \pi^+ K^0}$$

3. Prvi vzbujeni barion z $I = 0$ je $\Lambda(1405)$ in razpada po močni interakciji $\Lambda(1405) \rightarrow \Sigma\pi$. V katere kombinacije $\Sigma\pi$ razade in kolikšna so razmerja verjetnosti za te kombinacije? Nariši tudi diagrame razpada na kvarkovskem nivoju.

4. Za naslednje Hamiltoniane

$$H_1 = -\frac{\hbar^2}{2m}\nabla^2 \quad H_2 = -\frac{\hbar^2}{2m}\nabla^2 - \frac{A}{r^3} \quad H_3 = -\frac{\hbar^2}{2m}\nabla^2 - \frac{B}{z^4} \quad H_4 = -\frac{\hbar^2}{2m}\nabla^2 + C \hat{L}\hat{S}$$

navedi ali se s časom ohranja pričakovana vrednost naslednjih operatorjev (za različne opazljivke $\hat{x}$)

- P_x, P_y, P_z
- L_x, L_y, L_z, L^2
- S_x, S_y, S_z, S^2
- J_x, J_y, J_z, J^2

Operatorje $\hat{L}_i$ izrazi z vrteži za majhne roatcije R_i v prvem redu. Ali navedeni operatorji $\hat{x}$ komutirajo s H_i ? Vemo, da velja

$$\frac{d\hat{x}}{dt} = -\frac{i}{\hbar}[\hat{H}, \hat{x}]$$

Če torej operatorji komutirajo s Hamiltonianom, se ustrezne opazljivke s časom ohranjajo. Če operatorji ne komutirajo pa so opazljivke časovno odvisne. Primer: če $[\hat{P}_y, H_i] = 0$ se P_y ohranja.

5. Zelo poenostavljen (toy-model) Hamiltonian za kvarka u in d pri močni interakciji je lahko kar

$$H_{strong} = (T + m_u)a_u a_u^+ + (T + m_d)a_d a_d^+ + g_s(a_G^+ a_u a_u^+ + a_G^+ a_d a_d^+)$$

kjer so a^+ in a kreacijski in annihilacijski operatorji, T je kinetična energija ustvarjenih kvarkov, zadnji člen pa predstavlja interakcijo u oziroma d z gluonom. Slednja ni odvisna od okusa kvarka, edina odvisnost od okusa kvarka izhaja iz mase m_q .

Določiti $[I_1, H_{strong}]$ in ali se I_1 s časom ohranja za

- $m_u \neq m_d$
- $m_u = m_d$

Kaj pa $[I_3, H_{strong}]$ in ohranitev I_3 ?

6. Zdaj dodamo močni interakciji iz prejšnje naloge še elektromagnetno v poenostavljenem modelu

$$\hat{H} = H_{strong} + \hat{H}_{EM}, \quad \hat{H}_{EM} \propto e_u a_\gamma^+ a_u a_u^+ + e_d a_\gamma^+ a_d a_d^+$$

kjer $e_u = 2e_0/3$, $e_d = -e_0/3$ in a_γ^+ kreira foton. Ali celoten $\hat{H}$ komutira z izospinskim operatorjem I_1 ? Ali zdaj tudi pričakujemo, da bodo energije stanj dobljene preko $I_\pm$ enake?

7. Analogen poenostavljen Hamiltonian za vse kvarke bi bil

$$H_{strong} = \sum_{q=u,d,s,c,b,t} (T + m_q)a_q a_q^+ + g_s a_G^+ a_q a_q^+$$

Definirajmo posplošeni operator izospina $\tilde{I}_i$, ki deluje na prostoru (u, b) namesto (u, d) . Ali se $\tilde{I}_1$ s časom ohranja, če vemo da je $m_b \gg m_u$?

8. Zakaj smo razširili Fermijevo izključitveno načelo še na izospinsko prostostno stopnjo? Pri prvi nalogi (o stanjih pn) navsezadnje p in n nista identična delca.

Vemo, da za stanje dveh identičnih pp originalno Fermijevo izključitveno načelo zahteva $\psi_{spin,space} = \psi_{spin,space}^A$; torej pri $L = 0$ zahteva ψ_{spin}^A (A=antisimetrično). Podobno za nn tudi ψ_{spin}^A . Pri nalogi 5 smo ugotovili da močna interakcija ohranja I_i v približku $m_u = m_d$. Zato morajo biti observable za stanje $|pn\rangle_{I=1} = I_-|p\rangle_1|p\rangle_2$ enake kot za $|p\rangle_1|p\rangle_2$. Zapiši dobljeno valovno funkcijo za $|pn\rangle_{I=1}$. Invariantnost H_{strong} na izospinske transformacije torej zahteva da mora biti imeti tudi stanje $|pn\rangle_{I=1}$ spinski del antisimetričen. Od tod lahko posplošimo valovno funkcijo na $\psi_{cel} = \psi_I \psi_{spin,space}$, posplošeno Fermijevo pravilo pa pravi, da je ta antisimetrična na zamenjavo delcev.

9. So spodnji procesi dovoljeni v Standardnem Modelu? Če so dovoljeni - po kateri interakciji potekajo?

- a) $\nu n \rightarrow p\mu^-$
- b) $K^- p \rightarrow \Lambda\pi^0$
- c) $K^+ n \rightarrow \Sigma^+\pi^0$

[skripta Golob Kamenik, str 38]

2.3 Kvarkovski model hadronov

1. Zapiši valovno funkcijo bariona Σ^- ki ima okusno strukturo dds , $J^P = 1/2^+$, $J_z = 1/2$ in $L = 0$. Preveri ali je končna valovna funkcija antisimetrična na vse tri zamenjave $1 \leftrightarrow 2$, $2 \leftrightarrow 3$, $3 \leftrightarrow 1$.

a) Določi magnetni moment μ_Σ . Primerjaj izračunan in izmerjen μ_{Σ^-}/μ_p , kjer $\mu_{\Sigma^-}^{exp} = -1.16 \mu_N$. Privzemi $m_u = m_d$ in $m_s - m_d \simeq m_\Sigma - m_n$ ter $m_d \simeq m_p/3$.

2.4 Diracova enačba za prost fermion

1. Zapiši valovno funkcijo elektrona z $\vec{p} = p\vec{e}_z$ in $p = 2 \text{ MeV}$, ki ima spin v negativni smeri osi z , $s_z = -1/2$.

Določi: $\hat{S}_z\psi$, $\hat{S}_x\psi$, $\hat{h}\psi$, $j^0 = \rho$, j_x , j_z

Oprator spina je $\vec{S} = \frac{1}{2}\Sigma = \frac{1}{2}diag(\vec{\sigma}, \vec{\sigma})$, operator sučnosti je $\hat{h} = \vec{\Sigma} \cdot \vec{p}/|\vec{p}|$, četverec toka je $\vec{j}^\mu = \bar{\psi}\gamma^\mu\psi$ ki zadošča kontinuitetni relaciji $\partial_\mu j^\mu = 0$.

Kateri izmed the operatorjev komutirajo z Hamiltonianom? Za katere količine je ψ lastno stanje? Določi tudi lastne ustrezne lastne vrednosti.

Osnova: Rešitve Diracove enačbe za prost elektron z $E > 0$ so $\psi(x) = \frac{1}{\sqrt{V}}Ne^{-i(Et-\vec{p}\vec{x})}u^{(s)}(p)$ kjer $u^{(s)}(p) = (\chi^{(s)}, \frac{\vec{\sigma}\cdot\vec{p}}{E+m}\chi^{(s)})^T$, $N = \sqrt{E+m}$, $\chi^{(1)} = (1, 0)^T$ in $\chi^{(2)} = (0, 1)^T$.

2. Zapiši valovno funkcijo elektrona z $\vec{p} = p\vec{e}_x$ in $p = 2 \text{ MeV}$, ki ima $h = +1$. Preveri dobljen $\hat{\psi}$.

3. Dokaži polnostno relacijo $\sum_{s=1,2} u^{(s)}(p)\bar{u}^{(s)}(p) = \not{p} + mI$

4. Zapiši valovno funkcijo pozitrona z gibalno količino $\vec{p} = p\vec{e}_z$ ($p = 2 \text{ MeV}$) ter spinom pozitrona $s_z = -1/2$. Pozitrona ima seveda pozitivno energijo $E = \sqrt{p^2 + m^2} > 0$.

Valovno funkcijo za pozitron s pozitivno energijo $E > 0$ dobimo iz valovne funkcije za elektron z $(-E, -\vec{p})$: $\psi_{e^+}(E, \vec{p}) = \psi_{e^-}(-E, -\vec{p})$, kjer elektron z $E < 0$ opisuje $u^{(s+2)}(p) = (-\frac{\vec{\sigma}\cdot\vec{p}}{E+m}\chi^{(s)}, \chi^{(s)})^T$. Torej $\psi_{e^+}(E, \vec{p}) = \frac{1}{\sqrt{V}}Ne^{-i((-E)t-(-\vec{p})\vec{x})}u^{(s+2)}(-p)$. Pri tem $\chi^{(s=1)}$ uporabimo za pozitron z $s_z = -1/2$ in $\chi^{(s=2)}$ za pozitron z $s_z = 1/2$.

Določi normalizacijsko konstantno N tako da bo $\rho = 2E/V$ kjer je $E > 0$ energija pozitrona. Odg: $N = \sqrt{|E| + m}$.

5. Dokaži polnostno relacijo $\sum_{s=1,2} u^{(s+2)}(-p)\bar{u}^{(s+2)}(-p) = \not{p} - mI$

2.5 Diracova enačba in elektromagnetno polje

1. Iz Maxwellovih enačb za $\vec{E}$ in $\vec{B}$ izpelji njihovo kovariantno obliko $\partial_\nu F^{\mu\nu} = -j^\mu$.

2. Kako se preko umeritvene transformacije $A^\mu \rightarrow A^\mu + \partial^\mu\chi$ transformirajo $\vec{E}$, $\vec{B}$. Zapiši Maxwellovo enačbo iz prejšnje naloge v Lorenzovi umeritvi $\partial_\mu A^\mu = 0$.

3. Diracova enačba v prisotnosti EM polja:

Pokaži, da je Diracova enačba $[i\gamma^\mu D_\mu - m]\psi = 0$ z $D_\mu = \partial_\mu - ieA_\mu$ ($e = -e_0 < 0$ za elektron) invariantna na umeritveno transformacijo $A^\mu \rightarrow A^\mu + \frac{1}{e}\partial^\mu\theta(x)$ in $\psi(x) \rightarrow e^{i\theta(x)}\psi(x)$.

4. Iz Lagrangiana $L = \frac{1}{2}mv^2 - qA_0 + q\vec{v} \cdot \vec{A}$ za nabit delec v polju $\vec{E}$ in $\vec{B}$ pokaži da iz njega preko Euler-Lagrangevih enačb sledi Lorentzova sila $\vec{F} = q[\vec{E} + \vec{v} \times \vec{B}]$. Tu je q naboj delca, torej za elektron $q = -e_0$.

Iz Lagrangiana izpelji Hamiltonian $H = \frac{1}{2m}(\vec{p} - q\vec{A})^2 + qA_0$, kjer je $\vec{p} = m\vec{v} + q\vec{A}$ kanonični impulz. Nadomestitev $\vec{p} \rightarrow \vec{p} - q\vec{A}$ je analogna nadomestitvi $i\partial^\mu \rightarrow i\partial^\mu - qA^\mu$ oziroma $\partial^\mu \rightarrow \partial^\mu + iqA^\mu = D^\mu$. Ta je za elektron $D_\mu = \partial_\mu - ie_0A_\mu$ enaka kot pri Diracovi enačbi z EM poljem.

2.6 Elektromagnetno sipanje delcev z spinom 1/2

1. Pri Fermijevem zlitem pravilu nastopa v matričnem elementu potencial V . Razmislimo kako določiti V za primer Diracove enačbe ki opisuje interakcijo fermionov z EM poljem. Kako A^μ nastopa v Diracovi enačbi smo se naučili že v prejšnjem poglavju.

a) Pri časovno neodvisni Schrodingerjevi enači za prost delec V uvedemo tako da E nadomestimo z $E \rightarrow E - V$.

b) Uporabi enak postopek pri Diracovi enačbi in na koncu zapiši tudi časovno odvisno Diracovo enačbo, ki vključuje potencial.

Enak rezultat dobiš če $H = \vec{\alpha} \cdot p + \beta m$ dodaš V . Od tod zopet lahko prideš do prej dobljene Diracove enačbe z V .

c) DN: Uvedi V na analogen način še v Klein Gordonovo enačbo in zapiši časovno odvisno obliko.

2. Določi $d\sigma/d\Omega$ in σ za sipanje $e^-(p_A)e^+(p_B) \rightarrow e^-(p_C)e^+(p_D)$ v težiščnem sistemu, kjer je gibalna količina $p_i = |\vec{p}_A| \ll m_Z$ (tako da je izmenjava Z bozona zanemarljiva). Obravnavaj primer ko sta e^+ in e^- curka nepolarizirana, spinov c kvarkov pa tudi ne merimo. Obravnavaj neposredno ta primer, tako da v tokovih uporabiš valovne funkcije za delce $\psi(p)$ in antidelce $\psi(-p)$. Dobljen rezultat primerjaj z rezultatom ki si ga dobil s križanjem iz $e^-c \rightarrow e^-c$ (oziroma $e^-\mu^- \rightarrow e^-\mu^-$) pri predavanjih.

a) $p_i = 6$ GeV: v tem primeru m_c ni zanemarljiv, m_e pa je zanemarljiv.

b) $p_i = 20$ GeV: v tem primeru pa m_c zanemari.

2.7 Procesi preko šibke interakcije

1. Matrični elementi za procese, ki potekajo preko izmenjave W bozonov, so pri nizkih energijah $q^2 \ll m_W^2$ enaki $M = \frac{G_F}{\sqrt{2}} j_W^\mu [1] j_{W\mu} [2]$. Za prehod prostega fermiona je $j_W^\mu = \bar{u}(p)\gamma^\mu(1 - \gamma_5)u(p')$.

2. Šibki procesi preko izmenjave bozono W delujejo med levo-ročnimi fermioni $\psi_L(x) \equiv \frac{1}{2}(1 - \gamma_5)\psi(x)$. Pokaži, da velja zveza

$$\bar{u}_L(p)\gamma^\mu u_L(k) = \bar{u}(p)\gamma^\mu \frac{1}{2}(1 - \gamma_5)u(k)$$

3. Sipanje $e^-\nu_e \rightarrow e^-\nu_e$: upoštevamo izmenjavo W^+ , izmenjave Z pa zaenkrat še ne (jo bomo upoštevali ko pridemo do tega pri teoriji).

Model Sonca in jedrskih reakcij v njem napoveduje, da je tok elektronskih nevtrinov na Zemeljski površini $j_i(\nu_e) = 5 \cdot 10^6 / (s \cdot cm^2)$ (seveda, če se na poti ν_e ne spreminjajo v ν_μ ali ν_τ , torej če ni nevtrinskih oscilacij). Kako težak detektor iz vode bi morali zgraditi, da se bodo v njem zgodilo v povprečju 10 sipanj $e^-\nu_e \rightarrow e^-\nu_e$ na dan? Predpostavi, da imajo vsi Sončni nevtrini enako vpadno energijo ($E_\nu = 10$ MeV) in pri sipanju zanemari m_e (v resnici dajejo nekatere sončne jedrske interakcije zvezne, druge pa diskretne spektre nevtrinov, večina pa jih ima energijo na območju 0.1 – 10 MeV).

Eksperimenti podobni opisanemu eksperimentu so izmerili $j_i \simeq 2 \cdot 10^6 / (s \cdot cm^2) < 5 \cdot 10^6 / (s \cdot cm^2)$, kar je skupaj z drugo neodvisno vrsto eksperimentov pripeljalo do potrditve nevtrinskih oscilacij: ν_e se na poti od sonca spreminjajo v $\nu_{\mu,\tau}$ - kar posredno dokazuje, da imajo nevtrini maso.

(Halzen Martin, poglavje 12.7)

4. Določi razvejitevno razmerje za razpad $B^- \rightarrow \tau \bar{\nu}_\tau$ in ga primerjaj z izmerjenim $Br^{exp}(B^- \rightarrow \tau^- \nu_\tau) = (1.65 \pm 0.34) \cdot 10^{-4}$.

Podatki: $|V_{ub}| \simeq 0.0035$; $f_B = 0.19$ GeV, $m_\tau = 1.8$ GeV, $m_B = 5.3$ GeV, $\tau_B = 1.64 \cdot 10^{-12}$ s.

Kvarka u in b v mezonu B nista prosta zato *ne* smemo uporabiti rešitev za prost fermion: $j_W^\mu[B(P)] \neq \bar{u}(p)\gamma^\mu(1 - \gamma_5)u(p')$. Za izračun bi morali poznati valovni funkciji u in b v mezonu B , le teh pa ne vemo. Zato tok $j_W^\mu[B(P)]$ parametriziramo z neznano konstantno f_B , iz Lorentzove simetrije pa vemo, da mora biti tok sorazmeren z P^μ : $j_W^\mu[B(P)] = if_B P^\mu$ za mezon B z momentom P . Z teoretičnim študijem mezona B so določili $f_B = 0.19$ GeV.

5. Določi matrični element $\mathcal{M}$ za razpad $D_s^- \rightarrow \mu^- \bar{\nu}_\mu$, pri čemer obravnavaj fiktivni svet v katerem ima $\bar{\nu}_\mu$ dano ne-ničelno in ne-zanemarljivo maso $m_{\nu_\mu} \neq 0$. Zanima nas končno stanje v katerem ima μ^- gibalno količino $\vec{p} = (0, 0, p_z)$ in $s_z = -1/2$, $\bar{\nu}_\mu$ pa gibalno količino $-\vec{p} = (0, 0, -p_z)$ in $s_z = 1/2$. Ali je tako končno stanje mogoče za brezmasni $\bar{\nu}_\mu$? D_s^- ima kvarkovsko sestavo $\bar{c}s$ in razpadno konstanto f_{D_s} . Pomen razpadne konstante je razložen pri prejšnji nalogi: privzemi torej $j_W^\mu[D_s(P)] \equiv if_{D_s} P^\mu$.
6. Kateri je glavni razpadni način π^+ ? Določi njegov življenski čas ob predpostavki, da lahko ostale razpadne načine zanemariš. Določi še razmerje $\Gamma(\pi^+ \rightarrow e^+ \nu_e)/\Gamma(\pi^+ \rightarrow \mu^+ \nu_\mu)$ in razmisli zakaj je majhno.

Podatek: $f_\pi = 0.13$ GeV, ostale podatke pa poišči v PDG.

2.8 Transformacija parnosti in konjugacije naboja

1. a) Ali je mirujoč pion lastno stanje transformacije parnosti $\hat{P}$ (oziroma inverzije prostora)? Če je - kolikšen je P (poglej v PDG).
- b) Ali je pion z $\vec{p} = (0, 0, p_z)$ lastno stanje transformacije parnosti $\hat{P}$?
- c) Ali je $Y(1s) = \bar{b}b$ lastno stanje konjugacije naboja? Če je - kolikšen je C (poglej v PDG).
- d) Ali je $K^- = \bar{u}s$ lastno stanje konjugacije naboja?
- e) Za proces $\pi^+(p=0) \rightarrow \mu^+(p=-p_z \vec{e}_z, s_z=+1/2) + \mu_\mu^+(p=p_z \vec{e}_z, s_z=-1/2)$ nariši
  - proces dobljen z inverzijo prostora $\hat{P}$
  - proces dobljen z konjugacijo naboja $\hat{C}$
  - proces dobljen z inverzijo prostora in konjugacijo naboja $\hat{C}\hat{P}$
 Kateri izmed the procesov so mogoči?